

الفوائد المعده لنظام حكومت بندر جدہ

ELFEVAİD-ÜL MUADDE Lİ NİZAM-İ HÜKÛMET-İ BENDER-İ CİDDE¹

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Osmanlı devleti zamanında deniz ve kara yoluyla memlekete giren veya çıkan eşyadan gümrük resmi alınırđı. Devlete âid memalikin bir yerinden diğesine götürülen eşyadan alınan resme *dahilî gümrük resmi* denilirdi. Bunun geldiği mahalden alınan resme Farsca *Âmediye* ve çıktığı mahalden alınan resme *Reftiye* adı verilmişti. Ecnebi memleketlerinden Türkiye'ye gelip, geldiği mahalde sarfedilen eşyadan alınan resme *Masdariyye* ve bir ecnebi memleketinden gelip yine bir ecnebi memlekete giden emteadan alınan resme de *Müruriye* denilirdi.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Mekke'nin iskelesi olan *Cidde* gümrüğü Hindistan, Yemen, Habeşistan, Mısır ve Âden'den firenk ve İslâm tüccarlarının getirdikleri çeşitli eşya dolayısıyla ve bunun tevzii cihetinden başka bir usule tâbidi; Cidde gümrüğü hasılatının yarısı Mekke emîrlisine tahsis olunmuştu; Mekke Emîri Şerif Ebu Nüme y zamanında ve 948 h.-1542 m. de Cidde'yi işgal eden Frenklere karşı kuvvet sevkıyla onları oradan çıkaran bu emîre, hizmetine karşılık olarak Cidde gümrüğü hasılatının yarısı verilmiş ve bu usul daha sonra Mekke emîri olanlara da teşmil olunmuştur². Bir me hazımızın bu kaydını Müverrih Âli başka türlü anlatmaktadır. Ona göre 977 h.-1569 m. de Yemen serdarı olup işini gördükten sonra kara yoluyla avdet eden Sinan Paşa, Mekke emîriyle görüşüp hüsn-i haline ve Yemen'de başarılı işler gördüğüne dair Mekke emîrinden bir tavsiyenâme isteyerek almış ve buna karşılık Cidde gümrüğü hasılatının yarısını Mekke emîrine tahsis ettirmiştir³.

¹ معده Muadde, hazırlanmış, müheyya demek olup buna göre başlık, Cidde valiliği ve Cidde limanı idaresi hakkında hazırlanmış faydeli bilgiler demek olur.

² *Hülâsatü'l-kelâm fi beyân-ı ümera-i beledü'l-harem* (Seyyid Ahmed bin Zeydi Dahlan) 1305 Kahire tab'ı.

³ Sinan Paşa "Mekke emîrinden kendisinin hasail-i hamidesine, Yemen diyarında vücuda gelen hidemât-ı pesendidesine müteallik arzlar rica

Bu mukaddimeden sonra neşredebileceğimiz *Cidde gümrüğü* ve *Cidde valileriyle Mekke emîrleri* arasında gerek gümrük işlerine ve gerek teşrifat ve sair münasebata dair olan mühim takriri aynen gösterelim ⁴.

Evvelâ şurasını kaydedelim ki, Osmanlı hükûmeti vezirlere bazan *Cidde* valiliğini ve bazan icabına göre *Mısır* ve *Cidde*'yi beraber ve bazan da *Cidde* ve *Habeş* vilâyetlerini birlikte veriyordu. Aşağıdaki takrir, *Mısır* ve *Cidde* valiliğine tâyin edilen Raif İsmail Paşa'nın istemesi üzerine valiler maiyetiyle evvelce buralarda bulunmuş olan şimdilik ismini bilmediğimiz ricalden birisi tarafından kaleme alınmıştır.

Raif İsmail Paşa Reisülküttab iken 1190 h.-1776 m. de azlolunarak *Kıbrıs*'a gönderilmiş ve bir müddet sonra yâni 1192 h.-1778 m. de vezirlikle *Mısır* yoluyla *Cidde* valiliğine tâyin olunmuştur. Kendisi *Mısır*'da bulunmasına mebnî *Cidde*'nin idaresi için kendi namına iş görmek üzere oraya bir mütesellim göndereceğinden o münasebetle *Cidde* gümrüğü ve *Mekke* emîriyle münasebat ve saire hakkında olarak kendisine sualli cevablı aşağıya suretini koyduğumuz takrir yollanmıştır.

Sual 1 – Şimdi nasb olunacak mütesellim ne yapar ve ne yapabilir? Gümrük keyfiyeti meçhuldür vusulümüzden mukaddem faraza sefain gelmek melhuz olabilir, geldiği surette rüsümü ne veçhile olur?

Cevap 1 – *Cidde* zabt ve beynennas mehmâ emken icrây-ı hükûmet-i şer'iyye ve örfiyye etmekle ve bazı umur-ı hükûmeti Şerif hazretlerinin (Mekke emîrinin) veziri tâbir ettikleri kimesne ile istişare ederek temşiyet ve hususa hükûmet-i *Cidde* gümrük zabtından ibaret olmağla kayıklar geldikçe gümrüğe inip şerifin veziri ve iki tarafın kâtipleri gelip, gelen eşyayı çıkarıp tadad ve belde es'ârına on iki zam ile kıymet takdir ve oşr olmak üzere gümrüğü (malî tah-

husulüne haylı minnetler edip durmuştu. Hâlâ ki kadr-i vezareti nâçiz ve nâbud kılıp vükelâ-i pâdişah-ı cihan bize çâk bu mertebe muhtaç imişler ve bir mektubumuzla mesalih-i dünyeviyeleri müessir mi imiş deyu beynennas kemal-i istiklâl bulmalarına sebep oldu demekte (basılmamış son cilt, kütüphanemizdeki nüsha varak 189) ve Peçevi'de (c. 1, s. 485) "Ana yani Sinan Paşa'ya değin Bender-i *Cidde* gümrüğünde şürefanın müdahalesi yoktu ol zamanda arz etmekle nısfı şürefaya tâyin olundu, ama hüccac ve tüccarın mesayibi bir iken iki kat oldu" mütalâasında bulunmaktadır.

⁴ Topkapı sarayı arşivi, numara 37.

sildarlara *kerrani* tâbir olunur) tahsil ve sarrafa teslim ederler; kaide, kâtiplerin malûmudur. Sualde (sorulduğu zaman) tefhim ederler; mütesellim irsali lâzımdır; zira *Cidde*'de tecrim ve sair güne hâsıla yoktur, ancak gümrüktür ve *cihât-ı erbea*'dır.

Cihât-ı erba'a dedikleri biri *kağan ağalığı*, biri *ihtisap ağalığı*'dır, üçer ay bir kimesne tâyin olunur, ellişer, yüz kuruş hizmetlenirler. Biri *Mekke kapıcılığı* ve biri *Zale ağalığıdır*. Bu *cihat-ı erbea*'dan hazineye senede yetmiş, seksen kese akçe olur. Bir adamı *subaşı* ederler, mâhiye elli, yüz kuruş olur, su bahasına sarfolunur; ziyadesi hazineden verilir, şehriye iki yüz dahi olduğu vardır.

Bir müteber adamı *hurdacı* tâbir olunur gümrük adamısı olmaktadır, gümrüğe giren ve çıkan andan matlûp olan bir iştir, *arayıcı başılık* gibidir. Gümrük ve sair mahsul cümlesi nısfı *Cidde* valisi hazretlerinin ve nısfı şerif hazretlerininindir.

Rusum-ı gümrük her ne ki gelir ise kumaş-ı hindî ve sair emtea gümrük ten çıkarken ol vakitte ne baha eder ise on kuruşa iki zam ve on iki kuruştan kıymet takdir olunur, faraza bin kuruş ettikte yüz kuruş *kalemîye* zam olunur, bu da münasafeten olur, böyle yevmiye ne hasıl olursa kâtipler yevmiye mahsuli, bir icmal eder, kethüdalar mühürleyip paşa hazretlerine verirler; vüzera bu kâğıdı sened deyu hıfzeder; bir ayda kaç kâğıt olursa cümlesini hesap ve kethüdalar hazineye (vezirin hazinesine) teslim eder.

Ve *cihât-ı erbea*'dan yevmiye ne hasıl olur ise kethüdaya birer tezkire götürürler; ay başında ne olur ise kethüda tahsil ve hazineye teslim eder. Gümrükte ve cihatta bir şey zâyî olmaz, evlâddan evlâda, kalmış kâtipleri vardır, hiyle ve hud'a mümkün değildir. Vüzeraya cümleden ehem olan sadık ve işgüzar bir kethüdadır; bir mansıb ki müşterektir şeriki ile müzakere ederek her umura temşiyet ve tenfirden mübaadet ve beynennas teknil-i ırz ve istirahat müyesser ola ve beher hal her umurda şerif hazretleriyle hüsni muâşeret ve tahkirden mücanebet ve ahalisine ikram ve muhabbet ve fukaraya sadaka ve inayet mûcib-i âsaiş-i dünya ve ahret olacak bir halettir.

Sual 2 – Haber verdiği îrad ve masraf sefainin gelmesi şartıyla midir? Sefine gelmediği, *Tevahiye* kaldı dedikleri zamanlarda medar-ı taayyüş nedir?

Cevap 2 – *Cidde*'nin îradı ancak rusum-ı gümrüktür. *Tevahi* dedikleri, sefâin-i Hindiyedir. Bu sene gelmek üzere mahallinden

hareket mevsimi geçer, burada bir mahalde mevsim-i hava olunca (oluncaya kadar) beş, altı ay meks eder, bâdehu gelir; sene-i cedidede gelir ise dahi onun îradı çıktığı senenin iradı addolunur. Halef, selef beyninde niza ola gelmiştir, lâkin her sene olmaz, bazan olur.

Mâl-i gümrük mücerred sefain-i Hindiyeye münhasır değildir, *Yemen* tarafından kahve gelir, ikiyüz bazan ziyade kese hasıl olur. *Aden* tarafından akgünlük, *Basra*'dan hurma ve Urban Abası ve *Habeş* tarafından fil dişi ve *Zeyad* ve rugan-ı sâde gelir, *Mısır*'dan sabun ve bez ve duhan gelir, bunlardan senede bazı defa üçyüz ve bazan dörtyüz kese, bazı sene dahi ziyade olur.

Hind sefayini iki günâdır. Biri *Sort* iskelesinden, biri *Benkâle* iskelesinden gelir. Bir senede kahveden başka bir *Sort* ve bir *Benkâle* sefinesi gelir ise îrad-ı tabii hasıl oldu deyu tamamen vezaif-i hare-meyn verilmeğe muhtaç kalır, ziyade sefine gelir ise baht işidir. *Hint* sefineleri hiç gelmez ise tamamen vermezler; nısf-ı sene verebilirler, kimesne bir şey söyliyemez ve sefineden sefineye fark vardır; bazan bir sefine yüz kese gümrük verir, kaba maldan gümrük hasılı az olur, tefarik malı çok oldukça bir sefine üçyüz kese gümrük verir. Bir sefine beşyüz kese gümrük verdiği vaki olmuştur.

Cidde'ye gelen sefain iki iskeleden gelir; biri *Sort* iskelesidir. *Beldar*, *kutni*, *destar*, *bruc*. Bunlara *mal-i Şakir-i Ahmedabâd*, *mal-i tefarik* tâbir olunur; bu emteanın eshabı beraberdir, kenduler بع bey'i iderler.

Biri *Benkâle* iskelesidir, Fransız, İngiliz, Felemenk sefayini gelir, ملل hümâyun ve bilcümle bez ve tülbende müteallik ve Evrenkşâhî ve buna benzer şeyler getirürler; bir sefine emteanın sahibi, kaptanıdır. Frenk sefayini geldikte liman ağzına girer ve demir bırakır, adamı çıkar *Cidde* valisinden ve Şerif hazretlerinden aman buyruldu-sı alır, sefinesine girer; top şenliği eder, kalkar yatak mahalline gelir, lengerendaz olur. *Cidde*'de bir büyücek hâne istikra eder, kayıklar tâyin olunur; kebir boğçaya *beste* tâbir olunur, yüz, ikiyüz, beşyüze kadar sefinesine göre malı olur ve gümrüğe çıkmaz istikra ettiği haneye çıkarır, kâtip ve adam tâyin olunur, adedini yazarlar. Her *beste*'de kaç nevi emtea vardır nümunesini, defterini hazır eder ve bir ve ikişer açar adedini defter eder. Hâne kapısına iki taraftan (vali ve şerif taraflarından) yasakçı tâyin olunur. Bir gün kâtipler gider, kethüda gider, isterse vüzera dahi görmek için gider. Yazar

öşr-i gümrük alınmaz, yüzde sekiz alınır ve aynî eşya alınır *sınıf* alınır derler yüzde sekiz alındığı için. Paşaya kethüdaya ve divan efendisine, bir miktar kapı halkına boğçalar verirler, kaide-i kadim bu da, yine öşür gibi olur.

Bâdehu *aynî* alınan eşyayı kıymet takdir ve onu, on ikiye Hindî tüccarına taksim olunur, bâdehu altın olur; fakat bu işe şerif karışmaz, frenk dellâliyesi yalnız paşanıdır, frenk sair tüccar gibi parça parça satmaz, cümlesini maruf tüccardan biri beşyüz, bin, iki bin keselik mal ne ise bir adam alır, ona bir zam ile tüccara taksim eder.

Paşa, Frenk hanesine bir dellâl tâyin eder, simsar gibi. Mal satılır, yüzde bir kuruş dellâl alır; sefine, malına göre on kese olur, otuz olur, kırk olur. Vüzera dellâl tâyin ettiği adama ücret, beşyüz, bin kuruş verir. Bu, mal-i dellâliye gedikli *البيع* etbâ içindir. Akçeye göre kethüdasına beş, sekiz kise, kapıcılar kethüdasına iki kise bir kise hallerine göre vekilharca, silâhtar ağa, çuhadar, mühürdar ağa, kaftan ağası makulelerine hazine kâtibi ve miftah ağasına dellâliye-den bir miktar verilü gelmiştir, kâtib-i masraf ve mirahura birer parça şey verirler, bir miktarını haremine verirler, bir miktarını kendisine alıkor, mürüvete menuttur.

Bu Frenk malını işтира ve taksim eden adama, *Kethüda bey* derler ki bir sefine malın faizine efendimiz, rubu ile sülüs ile müşterektir. Bâdehu mala göre paşaya yirmi kise kethüdaya beş kise verir, bazan ziyade bazan noksan sermayesiz bir kârdır. Kethüdalara bu misüllü şeylerde bu makule ianet ve inayet etmeğe muhtaçtır. Fark-ı harç vermekle ve senede kalemiyeden hasıl on kise ile kethüdalar geçinememez; hiç olmazsa otuza yetiştirmeğe böyle ianete muhtaçtır; böyle olmadığı halde hethüdalar sadakat ile efendisinin malının hıfzına sây edemez.

Cidde mahsulü kethüdaların sadakatine ve muhafazasına mevkuftur; bizzat vüzera hıfz edemez, kabili yoktur; kethüda olan sırkat murad eder ise kâtipler ile ittifak ve ittihad edebilir, bir halettir. Hindiyeye ve saireden her ayda ne hasıl olur ise, meselâ yüz kise olur ise on kise kalemiye olur; yedibuçuk hisse ederler, sekiz ederler; bir buçuk hisse kalemiyeyi vüzera alır, bir buçuk kethüdanındır ve bir hisse divan efendisininindir, bir buçuk hisse başkâtibindir bir hisse arabî kâtibindir ve bir hisse üçüncü kâtibindir; binde otuz tâbir olunur bir hisse kethüda kâtibine ve bir hisse divan sarrafına -lâfz-ı

divan beylik demektir; vüzeranın sarrafına sarraf-ı divan yâni beylik sarraf demek olur- ve bir hisse birine dahi verilir ve nısıf hisse kale ağasına verilir; bu şeylerin kanunu, kaidesi cümle kâtiplerde mazbuttur, hilâf-ı kabil değildir.

Kethüdalar *Cidde* askeriyle alay ile her gün gümrüğe gider ve şerif veziriyle haberleşmeyince gümrük açılmaz. Kethüda umurunu görsün diyerek gümrüğe başka ağa tâyin olunmak olmaz; gümrüğe kim memur ise hâkim ve vekil-i mutlak kethüda odur; kaide-i kadime böyledir.

Sual 3 – Köprülüzâde Ahmed Paşa⁵ Cihata mutasarrıflara vezaif vermemekle الله يلعن ابوك Allahü yelanü Ebuke deyu ardı önü sıra haremî şerif ve tavayifte rüsvay ettiler derler idi o seneleri malûmları; veçhi nedir?

Cevap 3 – Merhum müşarunileyh hem fakir hem mütekebbir, hem iyazübillah küfri müeddi ehl-i Mekke ve eşraf-ı arap (arabi) *Cüdad* tâbiriyle daima tahkir kaydında olduğu cümleye malûm olduğundan başka ahali-i mahalle gılmanı kaide-i arap, kibarı gördükte salât ve selâm ve daimen daimen Allahü yansur diye gelip ve Bekir Paşa efendimiz böyle sibyana ve fukaraya çil para vermeğe melûf ve harem-i şerife gidip *Münşiye* sarayına gelince beş on kuruş verirdi; Ahmed Paşa vermediğinden daima makamına bamyâ bamyâ diyerek Allahü yelanü Ebuke dediler, yoksa vezaif için değildir. Biz vardığımızda beş aylık vazife diyeti var idi; şerif ile ittihad ve cümlesi geçip bahşettirilmişti.

Sual 4 – Sefayin geldikçe külliyetli rüsum meşhurdur; gelmediği zaman olur mu? o vakit Mısır ve Habeş ve karadan gelen eşya rusumuyla vezaif verilip masraf olabilir mi?

Cevap 4 – *Cihat-ı erba'a* mahsulü yüz kise gümrük mahsulü Hindiyeye ve Yemen ve sairî irad-ı tabii beherhal beşyüz, altı yüz kise olur. *Sort*'tan bir, *Benkâle*'den bir sefine îrâd-ı tabiidir; vezaif verilir ve masraf-ı vüzera kapanır; meğer hiç gelmiye; bazı sefayin dört gelir, mamur olur ise sekiz yüz, bin, bin üçyüz kise hasıl olmuş sene mesbuktur; heman niyet-i halise ile vezaif-i haremeyn verildikçe bereket-i âzim husulü mücerrebtir.

Sual 5 – Şeriflere kâğıd, kaime tezkire yazıldıkça ne unvanda yazılır? mülâkatta muaneka ve musafaha mı olur? yoksa uzaktan

⁵ Köprülüzâde Numan Paşa'nın oğlu olan Ahmed Paşa.

tahiyyet ve terhibmi olunur; mahsus ve mütad hediye verilir mi? verildiği surette ne verilir ve kimlere verilir?

Cevap 5 – Mekke şerifi ile vüzeranın muamelesi akran muamelesidir; bizim merhum (muhtemelen Bekir Paşa) eşrafı, evlâd-ı Muhammed'dir deyu binek taşında istikbal ve muaneka-i mutadeden sonra köşeye iclâs ederdi. Tahriratları dahi böyle (devletlu, siyasetlu mürüvvetlu valaşanım sultanım şerif-i celilüşşan) yazılır. Karındaşım, oğlum, sultanım yazıla gelmiştir.

İbtida varıldıkta istikbal ve at üzerinde selâm, kelâm ve hem inan olup bir miktar sohbet ve şehre karip veda ve giderler. Ve bâdehu saraya nüzulden iki, üç gün mürurunda merasim-i hoş âmedi için kahve, şerbet, buhurdan sonra bohça ile üç, dört kiselik bir samur erkân kürkü arz ve senk-i rikâbda mükemmel ve mücehhez bir at çekilir; vüzera dahi vardıkta böyle mukabele eder. Ertesi günü kethüdasiyle dibace ve zibay-ı rumî بلا قوصه ve çend şâlî sof iki keselik bir boğça gönderirler; kethüdaya bir samur kürk giydirir; şerif dahi emtea-i hindiye bir boğça veziriyle gönderir ise bir samur kürk ilbas eder, böyle bohça bir olur lâkin beher sene *mina*'de birbirlerine donanmış at verirler.

Sual 6 – Eyâlet-i Habeş ne demektir; şimdi hasılası nedir?

Cevap 6 – İki sancaktır, hasılı iki iskeledir; mahsulleri gümrüktür; yüz elli kise tutar, lâkin, askerisi, vezaifi teksir olduğundan cüz'i şey kalır. *Musavva* mütesellimliği senevi beş kiseye, *Sevakîn*'i on beş kiseye iltizam olunur ve mahsus müşterileri vardır; هل من مزید Helmin mezid verilir, hasılı yirmi kese bir îraddır.

Sual 7 – Cidde valisi bizim gibi mağdur ve mazur oldukça ne miktar etbâ'la bulunsa medhul olmaz? Etbâ kesretinin lüzumu ve bir güne faidesi var mıdır?

Cevap 7 – Merhum Bekir Paşa efendimiz cümleden aşağısı *Mora*'dan azimetidir; at, beygir, katır, üçyüz رأس res hayvanatı ve yetmiş, seksen enderun ağası, otuz beş kırk çuhadar ve sair şâtır, matracı, iç mehteri yirmi kadar var idi; gönüllüden başka yedi, sekiz iskemle ağası var idi; bundan aşağı olmak rezalettir ve kırk elli delu ve gönüllü var idi; seksen piyade tüfenkçi var iken ikiyüz *ağvan* piyade bayrağı açtırmıştı; bu eyyamlarda bir miktar aşağı olsa elvermez. *Ağvan* bulunmaz bundan aşağı rezalettir şerif ve sair korkmazlar ve saymazlar ve terzile yorarlar iyi olmaz.

Arabistan kaidesi Cidde valisi murad eder ise ikiyüz atlasu ile gelir; bir yeri basar, yahut bir âhar, şerife imdad, ianet eder. İkiyüz süvariden başka tüccardan kırk, elli kise karz akçe alıverir. Mekke'ye şerif nasb eder deyu havf etmeğe muhtaçtır. Bu havf olmadığı surette şimdiki valiler gibi ağası makamında addeder ve îrad-ı gümrüğe halel gelir; zarar-ı külli olur.

Cidde valisi şerife galiptir deyu tüccar mal götürür; zira şeriften emin değildir, tüccara sahip olmağa muhtaçtır, res-i mesele budur. Res-i mesele Cidde valileri ne kadar mehabetli olur ise îrad-ı gümrük ziyade olur; beher hal tüccar şeriflerden emin değildir. Şerif birisini tecrim ve ziyadece karza çekmek ister, vüzera münasip değildir. Bender-i Cidde'ye haraplık âriz olur deyu def etmelidir, bu halet ise beherhal nizamlu kapıya muhtaçtır ki havf edeler.

Tüccar muhafaza oldukça elbette emtea çok gelir, keseret-i îrada müeddi olur, hattâ varıldıkta mûtemed tüccara ekalli yüz kise akçe verilse ve *sort-ı Şâkir* ve *Ahmed Abad*', emteası beldar, çitarı sarık getirülse Cidde valisi ticarete maildir, tüccari himayet eder deyu memulden ziyade mal götürürler; gümrük üçyüz, beşyüz kise ziyade hasıl olmasına bir letaif ü hiyeldir. Bu haletler olmaz ise îrad-ı tabii makulesinden intifa olmaz; bundan başka bir hile dahi kadimden şerife Hint pâdişahından ve sair kibarından şerife, elli, yüz kiselik bir sandık kumaş gelir idi; vüzera bundan beş on kise gümrük zarar ederlerdi.

Bekir Paşa efendimiz buna mukabele için bir tüccare yüz kise verir ve ancak *Yemen*'e kahve ticaretine gönderirdi; senede üç defa gelir, şerif dahi bundan gümrük istemez ve bu sermaye ve ticaret-i kahveyi, azl zuhurunda masaarif-i tarik eder idi ve kahve gümrüğünden bir miktar aynı kahve alınmak mutaddır buna *sınıf* tâbir olunur. Bu sınıf kahvesini *Cidde*'de satmazlar. *Mısır*'a gönderir idi; küllî faide olur. Kahve bahasıyla hinta, pirinç, şair, bakla, yağ gelir idi (etted-bir nısfülmaışe) mefhumu zahir olur, küllî faide olur ve *Cidde*'de zehairin ucuzluğuna bais olur.

Bu tedbir ile biavnullah Cidde valiliği, iksir olur ve kimyaya malik olmak gibi olur, ama hulûs dahi şarttır, vaktimizde üçyüz altmış kiseye karip *Medine* ve *Mekke* ve *Cidde* ulûfesi vezaifi mekulât ve meşrubat, üç aylık bahşış ve karakullukçu ulûfesi (yıllık) ve bil-cümle masarifi birbiri üzerine yevmiye birer kise akçe üçyüz altmış

kise hesap ederdik. Vezaif ile cümlesi yedi yüz elli kise tahmin olunur idi. Bazı sene îrad ve masarîf müsavi gelir, bazı sene îrad ziyade olurdu; kâr-ı kisb başka bir menfaattir.

Sual 8 – *Mısır*'da tûl meks lâzım gelmekle etbaa, bâhusus mehtarhaneye teferruk gelmek tabiat-ı vakitten baid olmamağla haber verildiği üzere *Mısır*'da ve mahallinde mehter tedarik olunur mu ve lüzümü var mı? olmasa sofuluk suretleriyle terk olursa yahut aceleden tertibe imkân olmadığı özürleri istimali kabil mi? etban gedikte olanları için bir güna muayyen avaidat var mı?

Cevap 8 – *Cidde*'de *Mekke*'de hüccac geldikçe etbâ tedariki mirülhaç paşadan [Şam Emirül haccı] kalanlardan alıkomak gibi mümkün; lâkin mehteran-ı tabl-u-âlem müşkildir; ancak *Mısır*'da yine mehmaemken cümlesinin tedarikine imkân vardır; lâkin *Mısır*'dan kapı halkına mümkün mertebe ihtimam ve nizamlu daire ile duhul ehem ve elzemdir; vüzeraya sofuluk suretiyle itizar faide vermez ve zarar-ı küllisi vardır. Cümle iş gören uyun-ı nası mehabet ile doldurmaktır. Etbaa muayyen diyecek bir şey yoktur; fakat hazinedarlara, gelen kalyonlardan *Hindiye*'den timur akçesi namiyle birer kise akçe ve gelen kahve *cilbe*'lerinden ve sair kayıklardan beş kuruşu vardır. Ve sefayine birer bekçi tâyin olunur, ellişer, yüzer kuruşu olur; kayıklara tâyin olunanlara üçer, beşer kuruş olur; Silâhtar ağa, çuhadar ağaya kabandan mahiye avaid vardır, şey-i cüzidir, sakallı ağalara ihtisap ve kapan ağalığı vardır. Sair etbaa üç aydan üç aya yirmişer, gönüllülere kırkar, ellişere kadar verilir.

Sual 9 – *Mekke-i Mükerrreme*'de *Cidde-i mamurade* kavukçu ve kürkçü rum gibi terzi esnafı var mıdır?

Cevap 9 – Kürkçü, terzi, kuyumcu *Cidde*'de bulunur; şerif hazretlerinin takımı vardır; kavukçu bazan bulunur, bazan bulunmaz, *Mısır*'dan tedarike muhtaçtır.

Sual 10 – *Mekke*'de oturmakla *Cidde*'de oturmaktan faide, zarar nedir? *Taif*'e gitmeğe hararet-i havada muhtaç olunur mu, gidilir mi? gidildikte faide, zarar nedir?

Cevap 10 – *Taif*'e gidip gelmek masarifi ve zahair nakli kirası vermiyeyim diyen *Mekke*'de oturur ve otururlar, safay-ı hatır, sıhhat-ı vücut isteyen *Taif*'e gider. Vüzera *Cidde*'de oturmadıkları, etbaa su masarifi kesir olur. Sarnıçlarda su bulunur ise akçe ve bulunmaz ise, beş, altı saat yerden akçe ile gelir, subaşılara havale ola gelmiştir;

dört sığır tuluma bir *Zika* tâbir olunur. ZİKASI (tulumu) on para, onbeş parayadek satılır; vüzerâ dörder paraya ala gelmiştir, bunun için *Mekke*'de otururlar. Bir dahi *Mekke* havası sağdır, iyidir; *Cidde*'de dört beş ay hiç oturulmaz, nezlesi çoktur ve rutubet ciheti ile *Taif* mübaleğa lâtifdir ve *Taif*'e gitmekte katıyyen beis yoktur; ancak *Cidde*'den *Mekke*'ye zehâir hinta, şair, kul nakliyesi *Taif*'e iki kat ziyade olur ve havası lâtifdir; taam ve meyve ziyadece ekl olunur ve *Taif*'de ev kirası verilmeli. Bundan gayrı mahzur yok ve *Mısır*'dan giderken peşin, yedi sekiz aylık hinta, şair, pirinç ve bir miktar şeker yağ gitmelidir, etbaa *Benkâle* pirinci virilür ve ucuzdur. Nefsiniz için getürmelidir. Asel yerine *Benkâle*'den şeker gelir. Bahası ucuz olur ve bulunur; rügan-ı sade bir miktar *Mısır*'dan gider, *Cidde*'de bir miktar arap yağı geldikçe alınır, lâkin az bulunur. *Habeş* tarafından dahi yağ gelir alınır, Zeyt yağı *Mısır*'dan gelir, *Yemen* tarafından şırlagan çok gelir, bütün kandil yanar, şem'i rügan bulunmaz. Kendünüz, kethüda, hazinedar ve harem-i şerif balmumu yakarlar. Harem-i şerif yağı *Mısır*'dan gelir. *Mısır*'da iken harem-i şerif rügan-i zeyti, şem'i aseli haremeyn gallatı gitmesine niyaz ile Ebu Zeheb'e müracaat⁶ ve *Mısır*'dan kalkıp gidince her halde lüzumu derkardır.

Cidde'de *Zale* tâbir olunan iş, bir şey geldikte gümrüğe alınır bâdehu o şey *Mısır*'a gidecek oldukça *Zale* deyu bac gibi bir şey alınır, kanunı vardır; *Reftiye* dedikleri şeydir. *Mısır*'a kahve gittikte şerif tarafından sonralarda *verar* namıyla bir şey icad ettiler; kahvenin kadesi başına onar kuruş alır, döryüz, beşyüz kise hâsıl olur. Şerifler galiba bir hile ile bir ferman (elde) etmişler hat çekdirmişler, vüzerâya bir şey vermezler; bu iş için sair mahsul gibi münasafaya ferman alınsa; lâkin himmete muhtaçtır. Bir mehabetli vezir murad eder, kaydında olursa korkularından sedası çıkmasın deyu yüz kise verebilirler. Gül Ahmed Paşazâde Ali Paşa⁷ meşhur fakat işine netice vermez; ibtida vardığımız(da) mahfi yüz kise verecek oldular, sonra anladılar, bir habbe vermediler. Bir işe mübaşerette yolu ile

⁶ ابو الذهب Ebü-z zehab Mehmed Bey, *Mısır*'da isyan ile valiyi koğan şeyhülbeled Bulut Kapan Ali Bey'i öldürerek *Mısır*'ın idaresini eline alan ve zâhiren devlete muti görünen şeyhülbeledir. Kendisine vezirlik vermiş ise de fermanını almadan 1189 h. 1775 m. de vefat etmiştir.

⁷ Gül Ahmed Ahmekt Paşa zâde Ali Paşa 1176 h. 1762 m. de *Cidde* valisi olmuş fakat babası gibi *Mekke* emiri ile geçinemediğinden *Adana* valiliğine nakledilmiştir.

başlanır ise havf ederler. Aşağısı kaval yukarısı şişhane tutulur ise işe yaramaz, başa çıkmaz, mülâhazada dûrendiş fikirde yegânedirler.

Harem-i şerif umurunu *Mekke*'de vüzera bizzat görmeğe imkân yoktur; bir adamını yahut ehl-i *Mekke*'den *naibül harem* oğulları yahut sairinden bir kaymakam tâyin eder; muhtaçtır; kaymakama *Şeyhülharem* derler, on'iki harç verirler, kaidesi, her hususı mahallinde malûm olur, âsandır.

Mısır'dan harem-i şerif zeyti ve şem'i aseli getirilmesine ihtimam lâzımdır, ihmal olunur ise gelmez. Vüzera *Şeyhülharem* olmağla kisesinden yevmiye bir kantar zeyt yağı iştira ve yakmağa muhtaçtır. Bunlara harem-i şerif umuruna müteallik işlere mübaleğâ ihtimam lâzımdır; olmaz ise diyaneti, tazimi yok deyu medhul ve taana sebeb olur.

Cidde'ye memur vüzerây-ı izam azimêti berren ve bahren *Mısır*'dan asandır ve gidilir iken sefain-i saire ile bir miktar hinta ve şair ve pirinç götürmek behemehal lâzımdır. İleride gider ise dahi mâni yoktur. *Cidde* valileri *Cidde*'de zehair iştirası kendisine bahalı olur ve vilâyet kaht ve gala ibtilası derkârdır ve *Mısır*'dan bir miktar bakla dahi götürmeğe muhtaçtır. Baklanın bir irdebi *deş* oldukta bir buçuk irdebe karip olur. *Deş* değirmende çekilmeğe derler.

Hayvanatı çok olan vüzeraya cümlesine şair asmak bahalı olur; arpa ile bakla karışıkta bahası hafif olur ve ucuz olur. *Mısır*'dan karadan girilir ise iç ağası, atlı çuhadar, mehteran-ı tabel-u-âlem ve karakullukçu ve tuğcı ve sancaktar, bayrakdar, şâtıran katıra binmeleri münasıptır; zira katırı yarım yem ile beslemek kabildir, attan ehvendir.

Ve *Mısır*'da *şeyhülbeld* ve mirülhac ile âmiziş ve ihtilât lâzımdır; gerçi sabıkta beher sene mirülhacc-ı *Mısır*, *Cidde* valisine bir donanmış at ve bir miktar şeker hediye verirlerdi. Vüzera dahi bir ferace samur kürk giydirirlerdi, sonra vermez oldular. *Mekke*'de vüzera arafata çıkmak için *Mısır* mirülhaccından bir miktar deve ve at ve beygir isterler idi; birer altın, ikişer altın kira ile deveçilerden buldururlar idi, galiba şimdi olmamak gerektir. Vüzera arafata çıkıp gelmek masarifi kırk, elli kise masarife balığ olur idi. *Şam* mirülhaccı donanmış at çeker, bohça verir; *Cidde* valisi dahi kezalik mukabelesinde at çeker, bohça verir. Bu kaideler mahallinde sual ile hep malûm olur.

Cidde valileri *Mekke* mollasına ferace samur kürk ve bazan ferace iyice kakum kürk ilbas ve müfti ve fatih-i beytülmal Şibi

Efendi'ye şeyhülharem kaymakamına ferace oldukça kakum ilbas edegelmişlerdir; *Mısır* gibi değildir, mevçli sof ferace bazılara ihsanen ilbas ve şerif hazretlerinin baş vezirine beş altı yüz kuruşluk ferace samur ve *Mekke*'de vali ve subaşı dedikleri vezir yerine *Cidde*'de askerî ağası ki Cidde veziridir, kakum ferace ilbas ve *Cidde*'den başkâtibe ve kale kethüdasına kakum ve kaftan ilbas edegelmişlerdir.

Yüz elli, ikiyüz kadar *Cidde kulu* ve sekiz çorbacısı ve sancaktar ve alemdar ve debbus çavuşu vardır. Kale kethüdası dedikleri güya vüzera kale ağasıdır, bu kul kethüdasıdır. Vüzera ve kethüda ata bindiklerinde cumaya ve gümrüğe ve sair mahalle giderler ise çorbacılar piyade ve elli, yüz nefer asker önüne kale kethüdası râkiben ve debbus çavuşu, saraçbaşı makamında anın önünde debbus (çomak) kucağında yürümeğe muhtaçtır, haylı unvan verirler.

Vüzera *Cidde* kuluna ulûfe verdikçe vüzeraaya ağalık ulûfesi götürürler; teberrüken verir, kethüda beye dahi vardır, esnay-ı rahda iktiza ider deyu bir miktar, kırk, elli, yüz, çuha kerrake onar kuruşa *Mısır*'dan alıp ve bir miktar hilat *Mekke*'de ramazanda der makam imamına ve dahi bazı mahalle ilbas vardır; yirmi otuz kaftan ve mevçli sof ferace götürmek lâzımdır; üç, beş şeyhularaba kerrake lâzımdır, şemselüdür; kırk elli kuruş ekseri al renk olmalıdır, berren gidilirse harp urbanı şeyhine, iki yüz kuruşluk, beşyüz kuruşluk samur ferace kürk ilbas ettikleri mesbuktur.

Cidde'de şerif hazretlerinin askerî ağası ve bir miktar askeri *Cidde*'de daima meks edegelmişler. Vüzera *Cidde*'nin derununa hâkimdir; harici urbandır urbana şerif hüküm eder; urbana müteallik iş olursa *Cidde* veziri olan (şerifin) askerî ağasına tenbih olunmak kaide, sonra vüzeranın rehaveti (sebebiyle) *Cidde*'nin derununda da hükümete melûf olmuşlar, başvezirin ancak gümrük için *Cidde*'de meksleri kaidedir.